

maya 1891 - 28 dekabrya 1898 gg.], TsDIAU. F.442. Op. 613. Spr. 81. 302 ark.

9. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [3-е izd.] (1894), Tip-ya II otdeleniya sobstvennoy E.I.V.kantselyarii, SPb., T. 11.

10. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [3-е izd.] (1888), Tip-ya II otdeleniya sobstvennoy E.I.V.kantselyarii, SPb., T. B, Otd. 1, 368 p.

11. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [3-е izd.] (1897), Tip-ya II otdeleniya sobstvennoy E.I.V.kantselyarii, SPb., T. 17, OTD. 1.

12. Slabchenko, M. (1925-1927), «Materialy do sotsialno-ekonomichnoi istorii Ukrainy XIX st.», Derzh. vyd-vo Ukrainy, K., T.1, 388 p.

13. Soloviova, T.M. & Cherepanov, A.I. (2017), «Kyivska huberniia v pershii polovyni KhIKh st.: istoryko-pravovi, sotsiokulturni vymiry», FOP Dombrovska, Pereiaslav-Khmelnyskyi, 226 p.

14. Filiniuk, A.H. (2010), «Pravoberezhna Ukraina naprykintsi XVIII - na pochatku XIX stolittia: tendentsii rozvytku i sotsialni transformatsii», Aksioma, Kam'ianets-Podilskyi, 728 p.

15. Shandra, V.S. (1999), «Kyivske heneral-hubernatorstvo (1832-1914): Istoriiia stvorennia ta diialnosti, arkhivnyi kompleks ta yoho informatyvnyi potentsial», Ukr. derzh. NDI arkh. spravy ta dokument-va, K., 144 p.

16. Shcherbina, V.P. (1992), «Agrarnaya politika tsarizma na Pravoberezhnoy Ukraine v 30-kh – nachale 60-kh godov XIX v.», avto-ref. dis. na zdobuttya nauk, Stupenya kand. ist. nauk: 07.00.01., Kyiv, 21 p.

Grukach V. Landowning and land use in normative legal acts the general-governors of the southwestern edge in the second half of the XIX century who have to bridge the polish influence on the Right-Bank Ukraine.

The article examines the legislative initiatives Kyiv, Volyn, Podolia General-governors which should have helped overcome the polish influence, the restriction of polish earthquakes on the Right Bank Ukraine. The normative legal acts of the Government of the Russian Imperian Government are considered documents that are located in the central state archival fund of Ukraine in the cite of Kiev and it's a valuable source for studying the development of land use in the southwestern region in the second half of the XIX century.

The purpose of the article is to analyze the sources and to clarify the legislative initiatives with which were held in the second half of the XIX century by the governors of the southwestern region the polish earthquake that had at that time a great political significance.

The purpose of the study is the fact that by studying of publications to make a comprehensive analysis, clarify the conceptual orientation of this layer of information. The article is written in the tideway of modern approaches to the analysis of historiographical sources and is based on the principles of historicism, objectivity, consistency, pluralism.

Key words: legislative initiative, the Governor-General, rental, ownership, regulatory and legal framework, the Right -Bank Ukraine.

Одержано 27.02.2018.

УДК 9+316.658.4

*Назар Котельницький
(Чернігів)*

**ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЗЕМЦІВ ПІВНІЧНОГО
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ (60-80 РР. ХІХ СТ.)**

У публікації розглядається видавнича діяльність земських лібералів північної України на етапі 60-80 рр. ХІХ ст. Завданням статті є відображення основних проявів прогресивної праці опозиціонерів у галузі видавничої справи. На основі маловідомих та малодосліджених джерел показані основні напрямки роботи ліберальних земців. Автор, використовуючи проблемно-хронологічний метод, методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, акцентує увагу на тому, що потужними зусиллями прогресистів Північного Лівобережжя проблеми публічності, гласності, просвітницького характеру діяльності земських інституцій регіону були поставлені на порядок денний у повний голос.

Почався масштабний процес та процедури публічного оприлюднення вже не тільки журналів засідань земських зібрань та звітів управ, а й зводів постанов, рішень, діяльності та бюджетної документальної звітності у формі кошторисів. Висвітлені практичні дії представників опозиційної фронди, спрямовані на забезпечення поставлених цілей гуманітарної політики руху. Небачена до того видавнича діяльність земських інститутів дозволила впровадити широку публічну звітність цих установ перед своїми виборцями, електоратом, платниками податків, які і фінансували бюджети земств; систематизувати результати діяльності усіх земських органів регіону; засобами просвітництва впливати на суспільний загал провінції, з одного боку, – навчати населення, з іншого, – змагатись за його симпатії у контексті виборчих перспектив та боротьби з представниками верхньої влади на місцях, що, безумовно, було на користь земських лібералів. Великої поваги заслуговує боротьба представників опозиційної фронди за нівелювання політичного цензурування над земськими виданнями, збереження у повному обсязі автономних видавничих потужностей земств регіону, публічне опонування місцевим адміністраціям державної влади.

Ключові слова: видавнича діяльність, земські ліберали, «Земский сборник Черниговской губернии», губернська земська типографія, зводи постанов.

Проблематика історії земського лібералізму в українських губерніях Російської імперії тільки починає розроблятися в українській історіографії, тому не дивно, що цілі напрями діяльності опозиційного руху й до сьогодні залишаються поза увагою науковців. Не є винятком і гуманітарна політика земських лібералів північної України та її органічна складова – видавнича справа. Спробуємо у лаконічній формі відобразити основні прояви прогресивної праці на цій ниві представників опозиційної фронди на півночі Лівобережної України.

Як відомо, вже на початку своєї роботи, восени 1867 р., ліберальні земці поставили на порядок денний принципове питання про створення на території Північного Лівобережжя власного, виключно земського друкованого органу масової інформації – газети чи журналу. На хвилі доленосної доби Реформ та ліберальних трансформацій у Російській імперії ініціатива була підтримана і вже у 1869 р. почав виходити профільний журнал інституцій місцевого самоврядування регіону – «Земский сборник Черниговской губернии» [1, №3, с.25-29]. Однак, в умовах поступового згортання модернізаційних та демократичних процесів у державі, контроль регіональної адміністрації краю за засобами масової інформації був значно посилений, а права і свободи земських установ у видавничій справі знівельовані. Ліберальні земці, протестуючи проти такої державної політики, почали боротьбу за відновлення демократичних норм та стандартів у системі місцевого самоврядування.

11 грудня 1874 р. на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання розглядалось питання про фінансування «Земского сборника Черниговской губернии». Очільник земської ліберальної партії регіону І.Петрункевич висловив думку, що земству фінансувати це видання поки що не варто, оскільки його зміст на даному етапі не викликає значного інтересу, а диктат адміністрації губернатора тільки заважає прогресу справи. Тому, на думку політика, потрібно фінансувати це видання лише за умов, коли тільки зібрання буде контролювати усе, що друкується. За інших обставин, фінансування з бюджету губернського земства є недоречним.

Після тривалого обговорення, зібрання ухвалило наступне рішення з цього приводу у редакції І.Петрункевича: 1. змінити зміст видання, щоб поряд з офіційною інформацією уряду і губернської управи, були розміщені огляди діяльності губернських і повітових земських установ, а також нариси становища губернських і повітових земських господарств у минулому і сьогодні; 2. затвердити бюджетні видатки земства на періодичне видання у розмірі 2 500 крб. [2, №6, с.138-144].

Наголосимо, що земські ліберали наполягали на зміні саме змістовної частини журналу губернського земства, з метою нейтралізації бюрократичного контролю над періодичними виданнями інститутів місцевого самоврядування, тим самим перетворюючи його в офіціоз земської політики. Постанова губернського земства стосовно засобів масової інформації стимулювала розвиток багатьох наукових досліджень з історії, географії та етнографії,

статистики, мистецтвознавства та фольклору північної України. Цей процес, у свою чергу, дав поштовх відродженню національної самосвідомості та самоідентифікації українського народу.

13 січня 1881 р. на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання член земської ліберальної фронди регіону О. Карпинський виступив з промовою щодо проблеми звільнення офіційного друкованого органу земських установ українського Полісся «Земского сборника Черниговской губернии» від проходження спеціальних процедур політичного цензурування, адже цей процес здійснювався Начальником Чернігівської губернії особисто.

О.Карпинський запропонував подати клопотання про передачу видання для цензурування на загальних підставах, адже журнал видається лише по вузькій програмі, затвердженій владою. На думку депутата, проблема полягає у тому, що губернська земська управа, яка безпосередньо видає журнал, бажаючи заздальгідь ознайомити гласних земських зібрань з комплексом доповідей губернської управи, включила до його змісту окремих розділ з друком цих доповідей, аби депутатський корпус губернського земства, збираючись на сесію зібрання, мав при собі конкретні фактичні відомості по колу проблем, які будуть розглядатися. Звісно, звіти губернської управи мають багато критичних матеріалів, що дуже дратує адміністрацію губернатора та консервативно-реакційне середовище провінції. Крім того, у виданні друкуються результати статистичних досліджень краю та історичні розвідки про минуле життя регіону. Перше, відповідно, викриває глибину економічної нерівності та соціальної несправедливості, друге – несвідомо та опосередковано стимулює тенденції до порівняльної аналітики життєдіяльності сучасного з минулими, що є ідеологічно небезпечним фактором для російського абсолютизму. Звідси і прагнення до особливого, політичного цензурування.

Колега О.Карпинського П.Червінський у своєму виступі зауважив, що за його інформацією верховна влада планує передати цензурування провінційної преси у компетенцію судових органів влади. Відповідно до цього, видання журналу буде перенесено до Києва, адже саме там розташовані судові інституції регіону. Після обговорення питання, зібрання ухвалило: подати клопотання Начальнику Чернігівської губернії про звільнення «Земского сборника Черниговской губернии» від спеціального політичного цензурування регіональною адміністрацією [3, №2, с.26-27].

Велику увагу опозиціонери приділяли і друкованій продукції у провінції краю. 5 жовтня 1883 р. на засіданні Городнянського повітового земства розглядалось питання про підготовку до друку системного зводу постанов та кошторисів діяльності повітової установи. Вказані видання повинні були бути впорядковані за єдиним уніфікованим стандартом, розробленим земськими фахівцями.

У своєму виступі з цього приводу П.Червінський зазначив, що подібні довідкові видання є дуже корисними як для громадськості, так і для вивчення земського життя. У зв'язку з цим, потрібно вимагати, щоб ці праці видавались усіма земськими установами регіону. Це вкрай необхідно для того, щоб проводити порівняльні аналітичні дослідження, співставлення базових показників діяльності земських інститутів, що, у результаті, дозволить узагальнити та систематизувати основні дані, вивчити конкретні параметри роботи земських органів, дослідити динаміку розвитку земських установ та підготувати рекомендації щодо подальшого функціонування цих інституцій. Вказаний підхід, на переконання П. Червінського, дуже важливий у випадку з обмеженими можливостями земств щодо формування бюджетної та кошторисної політики. Якщо ж орган місцевого самоврядування буде видавати свій звіт окремо, без жодного взаємозв'язку з процесами усієї губернії та регіону, цілісна картина буде втрачена. Виходячи з цього, дуже необхідно, щоб губернське земське зібрання стало координуючим центром видавничих процедур регіону.

Після обговорення Городнянське повітове земське зібрання постановило: подати клопотання Чернігівському губернському земському зібранню про підготовку та друк не тільки зводів діяльності, постанов та кошторисів губернського земства, а й зводів усіх повітових земств регіону, оскільки заплановані видання мають не тільки загальнорегіональне значення широкого контексту використання, не тільки наукову прикладну корисність, а й просвітницьку важливість для широкого загалу громадськості краю [4, с.23].

8 грудня 1883 р. на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання знову було порушено проблему фінансування «Земского сборника Черниговской губернии». Представник лібералів П. Червінський зауважив, що і на сьогоднішній день, журнал друкується і виходить у світ виключно на залишки бюджетних кошторисів губернського земства. З огляду на цей факт, потрібно принципово визначитись з джерелами постійного, суверенного фінансування видання, якщо земство бажає мати виключно власний, постійний друкований орган масової інформації.

Губернське земство постановило: асигнувати з губернського земського бюджету 3000 крб. на потреби видання журналу; видатки закріпити як обов'язкове асигнування земського бюджету; передбачити у кошторисі губернського земства обов'язкові асигнування на підготовку, друк та видання не тільки губернських зводів постанов, діяльності та кошторисів, а й усіх повітових зводів; включити до програми видання як регіонального журналу, так і вказаних зводів спеціальні рубрики про земське господарство і, що дуже важливо, – про історію регіону, де видається збірник та де живе населення, для якого і друкується ця продукція; окремо було ухвалено, що «Земский сборник Черниговской губернии», починаючи з 1883 р., повинен виходити без усіляких застережень регулярно, систематично, періодично та без будь-яких виключень у публікації рубрик [5, №2, с.552]. Як бачимо, за принциповим наполяганням ліберальних земців краю була сформована та затверджена концептуальна програма тематичних напрямків для видання друкованої продукції земських інституцій на півночі Лівобережної України.

15 грудня 1885 р. була розглянута складна проблема подальшої долі та фінансування губернської земської типографії. Від опозиціонерів виступив депутат П. Червінський. У своїй великій промові він висловився категорично проти продажу типографії або її закриття. Він наголосив, що цей підрозділ управи приносить до земського бюджету не тільки чистий прибуток, а й інші види доходів: комерційні проценти та фінансові надходження від виконання різноманітних операцій на замовлення від різного спектру бази клієнтів типографії. Гласний констатував, що у 1884 р. чистий прибуток типографії збільшився у 2 рази. Якщо навіть обсяг замовлень буде суттєво зменшений, навіть якщо земська продукція буде випускатися на мінімальному рівні, то все одно є «рятувальна соломинка», яку до цього часу ніхто не чіпав – основний стратегічний капітал губернського земства. Поряд з цим, П. Червінський відзначав і ту обставину, що дві державні типографії, які існують та функціонують у м. Чернігові, категорично відмовляються у будь-якому вигляді друкувати та видавати матеріали, які мають навіть найменше походження або відношення до земських установ. У такій катастрофічній ситуації земства краю мають лише один вихід – створювати, забезпечувати та утримувати свої власні, автономні потужності для друкування, видання та розповсюдження виключно земської продукції. Запропонований деякими депутатами варіант: друкувати свої видання у київських типографіях – це розкіш для земських установ регіону.

Губернське земство, після обговорення проблеми, у цілому сприйнявши аргументи лібералів, постановило: принципово заборонити продаж або оренду типографії губернської земської управи; доручити управі розробити нову філософію функціонування типографії, але з обов'язковою умовою, щоб за нових умов не постраждали інтереси ні земських інститутів Сіверщини, ні контингенту земських службовців регіону, ні громадськості краю – безпосередніх виборців земських установ, які своїми податками фінансують ці інституції, є прямими суб'єктами делегування повноважень місцевим органам самоврядування та які конче потребують земської видавничої продукції – засобу просвітництва та публічної звітності [6, с.545-546]. У такий спосіб, зусиллями опозиціонерів автономність видавничих потужностей земств регіону була збережена у повному обсязі.

23 жовтня 1886 р. Чернігівське повітове земське зібрання розглянуло стару проблему земського самоврядування Північного Лівобережжя – питання безкоштовного публікування земських матеріалів у регіональному офіційному мас-медіа газеті «Черниговские губернские ведомости». Розгляд на сесії зборів викликав чергові емоційні дискусії та політичне протистояння. У результаті, з подачі представника лібералів М. Константиновича Чернігівське

повітове земство постановило: доручити повітовій земській управі на офіційному рівні пред'явити претензії губернській газеті та особливо наголосити на тому, що публічні політичні права земських інституцій повинні бути виконані як на повітовому, так і на губернському рівні; у відповідності до цього, губернське видання зобов'язане виконувати свої функції, як і його основний підрозділ – губернська типографія [7, с.602-603].

Підводячи підсумки відзначимо, що потужними зусиллями ліберальних земців Північного Лівобережжя проблеми публічності, гласності, просвітницького характеру діяльності земських інституцій регіону були поставлені на порядок денний у повний голос. Почався масштабний процес та процедури публічного оприлюднення вже не тільки журналів засідань земських зібрань та звітів управ, а й зводів постанов, рішень, діяльності та бюджетної документальної звітності у формі кошторисів. Небачена до того видавнича діяльність земських інститутів дозволила впровадити широку публічну звітність цих установ перед своїми виборцями, електоратом, платниками податків; систематизувати результати діяльності усіх земських органів регіону; засобами просвітництва впливати на суспільний загал провінції, з одного боку, навчати населення, з іншого, – змагатись за його симпатії у контексті виборчих перспектив та боротьби з представниками верховної влади на місцях, що, безумовно, було на користь земських лібералів. Великої поваги заслуговує боротьба представників опозиційної фронди за нівелювання політичного цензурування над земськими виданнями, збереження у повному обсязі автономних видавничих потужностей земств регіону, публічне опонування місцевим адміністраціям державної влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Журналы заседаний очередного Черниговского губернского земского собрания 1867 года. Чернигов: Губернская типография, 1867. 246 с.
2. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1874 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 356 с.
3. Журналы Черниговского очередного земского собрания, очередной сессии 1880 года, состоявшегося в январе 1881 года // Земский сборник Черниговской губернии. 1881. №1-4. Чернигов: Земская типография, 1881. 974 с.
4. Гаврилов М. Свод постановлений уездных земских собраний Черниговской губернии. Том I. Городницкий уезд (1865-1884). Чернигов: Земская типография, 1886. 618 с.
5. Стенографический отчет заседаний Черниговского губернского земского собрания, очередной сессии 1883 года // Земский сборник Черниговской губернии. 1884. №6-10. Чернигов: Земская типография, 1884. 997 с.
6. Сотников С. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания (1883-1899) с кратким сводом постановлений за время с 1866 по 1882 год. Выпуск I. Чернигов: Типография губернской земской управы, 1903. 638 с.
7. Лысенко С. Свод постановлений уездных земских собраний Черниговской губернии за 1886 год с приложением смет и раскладок на 1887 год // Земский сборник Черниговской губернии. 1890. №9-10. Чернигов: Земская типография, 1890. 966 с.

REFERENCES

1. (1867), Magazines of meetings of the next Chernihiv Provincial Zemstvo Assembly, The Gubernskaya Printing House, Chernigov, 246 s.
2. (1874), Journals of the meetings of the Chernigov Provincial Zemstvo Assembly of the regular session, Zemskaya printing house, Chernigov, 356 s.
3. (1881), Journals of the Chernigov regular zemstvo meeting, the next session of 1880, held in January 1881, *Zemsky collection of the Chernigov province*, № 1-4, Zemskaya printing house, Chernigov, 974 s.
4. Gavrillov, M. (1886), Code of resolutions of the district zemstvo meetings of the Chernigov province, Volume I, *Gorodnitsky uyezd (1865-1884)*, Zemskaya printing house, Chernigov, 618 s.
5. (1884), The verbatim record of the meetings of the Chernigov Provincial Zemstvo Assembly, the regular session of 1883, *Zemsky Collection of the Chernigov Gubernia*, №.6-10, Zemskaya Printing House, Chernigov, 997 s.
6. Sotnikov, S. (1903), The Code of Resolutions of the Chernigov Provincial Zemsky Assembly (1883-1899) with a brief set of decrees for the period from 1866 to 1882, Issue I., Typography of the Provincial Zemstvo Board, Chernigov, 638 s.

7. Lysenko, S. (1890), Code of the decisions of the district zemstvo meetings of the Chernigov province for 1886 with the addition of estimates and layouts for 1887, *Zemsky collection of the Chernigov province*, №9-10, Zemskaya printing house, Chernigov, 966 s.

Kotelnitsky N. Publisher activity of liberal earths of the north left boat (60 - 80th XIX cent).

The publication deals with the publishing activity of zemsky liberals in northern Ukraine at the 60-80th stage. The article addresses the main manifestations of the progressive work of oppositionists in the field of publishing. Based on little-known and little-studied sources, the main directions of the work of liberal zemstvo are shown. The author, using the problem-chronological method, methods of analysis and synthesis, deduction and induction, emphasizes the fact that the powerful efforts of the progressives of the Northern Left Bank problems of publicity, publicity, and educational character of the activities of the zemsky institutions of the region were put on the agenda in full voice. A large-scale process and procedures for publicizing not only the journals of meetings of zemstvo meetings and management reports, but also the sets of decisions, decisions, activities and budget documentary reports in the form of estimates began. The practical actions of representatives of the opposition fronts, aimed at ensuring the set objectives of the humanitarian policy of movement, are highlighted. Unpublished to the publishing activity of the zemstvo institutes, it was possible to introduce a wide public reporting of these institutions to their voters, electorate, taxpayers, who financed the budgets of zemstvos; systematize the results of the activity of all zemsky authorities in the region; the means of enlightenment influence the public community of the province on the one hand - teaching the population on the other - to compete for his sympathy in the context of electoral prospects and the struggle with representatives of the supreme power in the field, which, of course, was in favor of zemsky liberals. Great respect deserves the struggle of representatives of the opposition's fronts for leveling the political censorship of zemstvo publications, the full preservation of the autonomous publishing capacity zemstvos region, public opposition to local administrations of state power.

Key words: publishing activity, zemsky liberals, «Zemsky collection of Chernigov province», provincial zemsky typography, constructions of resolutions.

Одержано 23.02.2018.

УДК 94 (477): 371.12 «XIX»

Аліна Клепак
(Чернігів)

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ТА ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ЗЕМСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX СТ.

У статті проаналізовано особливості освітнього рівня та соціального статусу земських вчителів Чернігівської губернії наприкінці XIX ст. Особливу увагу приділено таким аспектам питання, як рівень заробітної плати, причини плінності педагогічних кадрів, соціальні переваги прийняття на службу, вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня.

Встановлено, що грамотних вчительських кадрів для народних шкіл наприкінці XIX ст. на українських землях, які входили до складу Російської імперії, катастрофічно не вистачало. З'ясовано, що одним із найбільш ефективних шляхів вирішення цієї проблеми було проведення з'їздів для учителів з метою підвищення їх кваліфікації.

Ключові слова: Чернігівська губернія, вчитель, земство, початкові школи, педагогічні кадри, освітній рівень, соціальне становище, вчительські курси.

Внаслідок проведення загальноімперських освітніх реформ, в українських губерніях у другій половині XIX ст. різко зросла мережа та кількість земських навчальних закладів. У зв'язку з чим активізувалось питання наявності кваліфікованих вчительських кадрів, серед яких відчувалась катастрофічна нестача. Серед основних причин такої ситуації були: по-перше, низький рівень оплати праці; по-друге, брак нормального житла; по-третє, незадовільні соціально-побутові умови; по-четверте, постійний тиск з боку керівництва.